

NEVŞEHİR ÇARDAK KÖYÜ CAMİİ

*Mehmet Ekiz**

Özet

Nevşehir Çardak Köyü Camii, Strzygowski, Rott ve Restle gibi araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda incelenmekle birlikte adı geçen araştırmacılar, büyük bölümü harap olmuş bazilikadan ayrıntılı olarak bahsetmektedirler ancak, cami ile ilgili fazla bir bilgi vermemektedirler. Hâlihazırda ayakta olan eser bazilikanın harabesinden elde edilen devşirme taşlarla, eski yapının apsisini de kullanarak inşa edilen camidir. Selçuklu Mahallesi, Akkaya mevkiinde kısmen düzeltilen bir arazi üzerine inşa edilen caminin kitabesi yoktur. Binanın içinde bulunan bir kitabede H.1080/M. 1669/1670 tarihi verilmektedir. Kitabenin nerden getirildiği bilinmemekle birlikte “mescid” kelimesi okunmaktadır. Eser muhtelif tarihlerde onarım geçirmesine rağmen mimari ve plan özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır ve halen ibadete açıktır.

Anahtar sözcükler: *Nevşehir, Cami, Kilise, Bazilika, Dini, Mimari, Daniel, Habakkuk*

Abstract

Nevşehir Çardak Köyü Mosque

Although the Nevşehir Çardak Köyü Mosque was examined by some researches like Strzygowski, Rott and Restle in different times; aforementioned scholars elaborately report about the mostly ruined basilica but do not give much information about the mosque. The curent structure is the mosque which was built by the stones gathered from the ruins of the old edifice. The mosque, which was built on a graded area in the Akkaya quarter of the Selçuklu neighborhood, does not have an inscription. An inscription within the building gives the date 1080/1669, 1670.

* Araş.Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

Although the source of the inscription is unknown, the word “mescid” can be read. Albeit the structure was restored many time, it preserves the original plan and architectural peculiarities, and still used for religious service.

Key words: Nevşehir, Mosque, Church, Basilica, Religious, Architecture, Daniel, Habakkuk.

Nevşehir Çardak Köyü Camii, Strzygowski, Rott ve Restle gibi araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda incelenmekle beraber daha çok bazilika üzerinde durmuşlar ve bu konuda çalışmışlardır (Strzygowski, 1903:101-102, Restle, 1979:33-35, Rott, 1908:107, 247)

Selçuklu Mahallesi, Akkaya mevkiinde kısmen düzeltilen bir arazi üzerine inşa edilen caminin çevresinde başka bir yapı mevcut değildir(**Resim 1**).

Caminin kitabesi bulunmamakla beraber harim bölümünde korunan bir kitabede H.1080/M. 1669/1670 tarihi okunmuştur¹. Nereden getirildiği bilinmeyen bu kitabenin içeriği dikkate alındığında bu mescide ait olabileceği düşünülebilir².

Bina muhtelif tarihlerde onarım geçirmesine rağmen mimarî ve plan özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır³ ve halen ibadete açıktır.

Nevşehir Çardak Köyü Camii eski bir Bizans kilisesinin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Erken dönem örneklerinden olan kilise üç nefli, poligonal apsisli bazilikal bir plana sahiptir ve ayakta kalabilmiş olan kuzey duvarı ile doğudaki apsis bölümünün mevcut durumundan faydalanılarak caminin kübik kütsesi, apsisin batısına, kilisenin bema kısmını ve her iki yanında yer alan neflerin bir bölümünü içine alacak şekilde

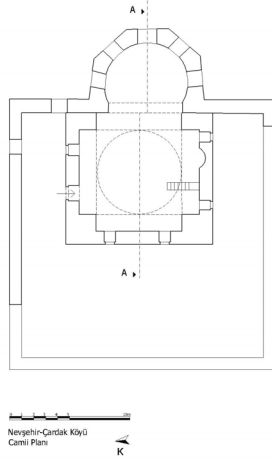
¹ Kitabeye iki yanı kaş kemer biçimli kartuşlarla iki bölüme ayrılarak istifli sülüs ile iki satır halinde yazılmıştır. Kitabenin transkripsiyonu ve günümüz Türkçesi şöyledir: Hâzâ ile'l mescidi'l –a'lâ Rahmetullahi teâlâ ve şefâ'atü'l-Mustafa Rahmeti aleyhim İsa afâ anhümâ fi tarih semane ve elf (H.1080).

“ Bu yüce mescidde Allah'ın rahmeti, Mustafa'nın şefaati ve İsa'nın affi üzerimize olsun. Tarih binsekse.”

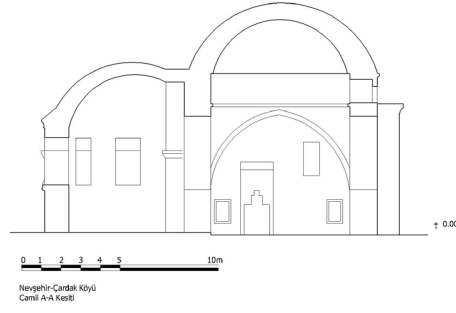
² Kiliseden dönüştürülen bu camide bulunan kitabenin içeriğinde geçen “İsa'nın affi üzerimize olsun” (İsa afâ aleyhima) ifadesi kitabenin camiye ait olabileceğini düşündürmektedir.

³V.G.M. Abd.Yp.İş.Dai.Bşk.Arş. 50.01/4 nolu dosyada, sadece 1969 yılında yapılan hasar tespit bilgilerine yer verilmiştir. Restle (a.g.e., s.34) minarenin 1975 yılında restore edildiğini bildirmiştir.

yerleştirilmiştir(Çizim 1). Kilisenin kuzey ve doğu duvarları caminin son cemaat yerini ve kısmen avlusunu teşkil etmektedir⁴.

Çizim 1

Çizim 2

Cami, kare planlı kübik gövdeli bir harim kısmına sahip olmakla beraber doğu tarafındaki apsisle birlikte doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına yerleştirilmiştir. Kübik harim kütlesi, sekizgen prizmal bir kasnak üzerine oturtulan tek kubbe ile örtülüdür. Eserin kapısı bina aksından batıya kaydırılarak yerleştirilmiştir. Harimin kuzeyinde yer alan ve taş konsollarla taşınan bir örtüye sahip olduğunu tahmin ettiğimiz son cemaat yerinin üzeri halen açıktır. Minaresi, harimin damının üzerinde kuzey-batı köşede yükselir ve boyuna oranla kalın bir görüntü arz eder(Çizim 2). Kuzeyde kiliseden kalan duvarlar kullanılarak ufak bir avlu meydana getirilmiştir.

İri kesme taşlarla inşa edilmiş avlu duvarının bir kısmı halen ayakta ve caminin doğusunu ile kuzeyini kuşatmaktadır. Avlunun kuzey sınırını oluşturan duvarın kuzeydoğu köşesine yakın bölümünde, doğu tarafını sınırlayan duvarın ise, apsisi kuzey duvarıyla birleştiği yerde yarım daire biçimi kemerli birer açıklık vardır.

⁴ Kilisenin günümüze ulaşabilen kuzey ve doğu duvarlarının tamamı, güney duvar ile apsisi zeminden yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğe kadar olan bölümü siyah iri blok taşlarla buradan yukarıya ise daha küçük ölçüde kesilmiş sarımsı renkte ve farklı yapıya sahip taşlarla örülerek yapılmıştır. Ayrıca apsisi dış cephesinde ki geç dönemde görülen süsleme üslubu kilisenin iki ayrı inşa dönemi geçirdiğine işaret etmektedir. İlki Erken Bizans dönemine ait özellikler gösterirken ikinci dönem XIX. yy. özelliklerini göstermektedir.

İnşa malzemesi avlu duvarı da dâhil olmak üzere çoğunlukla düzgün kesme, kısmen kaba yonu ve çok az miktarda moloz olmak üzere taştır.

Resim 1

Resim 2

Eserin cepheleri, harim beden duvarlarının yukarısında uzanarak bütün cepheleri çepeçevre dolaşan içten dışa doğru kademeli silmelerin oluşturduğu bir saçakla sınırlandırılmıştır (**Resim 1**). Saçak caminin güney ve kuzey duvarları boyunca kesintisiz devam etmekle birlikte apsis kubbesi ile birleştiği yerde kot farkından dolayı kesintiye uğrar ve caminin beden duvarından yaklaşık 1m kadar yükselerek kademe yaparak benzer şekilde devam eder. Farklı olarak apsis kısmını sınırlandıran silmeler, ön yüzlerinin 1/3 ü iç bükey kesilerek oluşturulmuş bir sıra taş ile adeta bir taç gibi alttan yukarı doğru yükseltilmiştir. Harim kubbesine ait sekizgen planlı prizmal kasnak ise, alt yüzeyi pahlı düz silmeli bir saçak kornişini ile çepeçevre dolaşacak şekilde sınırlandırılmıştır. Genellikle düzgün kesme taş örgülü masif duvar yüzeyleri yansıtan cephe görünüşlerini, pencerelerin yanı sıra minarenin kapısı, taş konsollar ve taş çörtlenler hareketlendirir. Alttaki pencerelerin tamamı yekpare, düzgün kesme bloklar halindeki söve taşlarıyla çerçevelenmiş boyuna dikdörtgen formludur ve uçları sövelere saplanarak yerleştirilen birer demir şebekeye, üstte yer alan sivri kemerli pencereler ise alçı şebekelere sahiptirler⁵. Doğu cephe, beş kenarlı bir apsis ile gerisinde yer alan ve eski kiliseden günümüze ulaşabilmiş doğu beden duvarlarının parçalarından teşkil edilmiştir. Apsis, beden duvarlarının yukarısında uzanarak bütün cephelerini dolaşan kademeli altı silmenin oluşturduğu bir saçakla sınırlandırılmıştır. Beş kenarın her birinde kesme taştan yarım daire biçimi kemerli ve üzengi taşları duvar yüzeyine göre biraz taşırılarak vurgulanmış kemer kavsi ile kuşatılan büyük birer pencere yer almaktadır. Üç kademeli olarak işlenen kemer alını, dıştan içe doğru ilki düz ikincisi iç bükey kavisli ve sonuncusu da yine düz olarak biçimlendirilmiş profilli

⁵ V.G.M. Abd.Yp.İş.Dai.Bşk.Arş. 50.01/4 nolu dosyada yer alan eski tarihli resimlere göre demir ve alçı şebekelerin tamamı onarımlar sırasında yapılmıştır.

taşlardan meydana gelmiştir. Doğu cephede ki pencere diğerlerinden hem daha geniş hem de daha yüksek yapılarak bütün pencerelerin denizlik kotunun hemen altından başlayan ve cepheden taşıntı yapan yuvarlak profilli bir korniş yerleştirilmiştir. Apsis beşgenini oluşturan köşelerin dördünde üçgen kesitli tabla ve başlıklara sahip birer pilastr yerleştirilmiştir. Cephelerde dikey bölümlenme sağlayan pilastrlar pencerelerin denizlik seviyesinde yapılan tablalardan başlayıp saçağın hemen altına yerleştirilen başlıklarda son bulmaktadır. Apsis duvarının sonlandığı yerde kademeli bir saçak kornişine yer verilmiştir. Bu kornişin altında dıştan içe doğru profillerle kademelenen dört sıra silme yapılmıştır. Güney cephede alt seviyede yer alan ve yekpare söve taşlarıyla boyuna dikdörtgen biçiminde çerçevelenerek yapılan iki pencere, harim cephe aksının her iki yanına eşit mesafede yerleştirilmiştir. Bu cephede duvar aksının batısında ve yukarı seviyede inşa edilmiş, taş malzemedan ayrı ayrı kesilmek suretiyle elde edilen parçaların birbirine çatılmasıyla meydana getirilen sivri kemer, duvar yüzeyine göre biraz geri çekilerek vurgulanmış ve yine duvar yüzeyinden bir miktar içerde yer alan alçı şebekelere sahip bir pencere yerleştirilmiştir. Apsis yarım dairesinin başladığı yerde kilisenin güney nefine ait doğu duvarının güneye uzanan bir parçası da yer almaktadır. Söz konusu duvar onarımlar sırasında merdiven olarak kullanılacak şekilde tamir edilmiş ve günümüzde bu amaca hizmet etmektedir. Batı cephede alt seviyede yer alan, güneydekilerle aynı özelliklere sahip, birbirlerine ve cephenin köşelerine eşit mesafede yerleştirilmiş iki pencere vardır. Beden duvarlarının üst kısmına yerleştirilen aynı hizadaki iki pencere, eş boyutlara sahiptir ve güney cephedeki pencereyle aynı özellikleri göstermektedir. Burada saçak kornişlerinin hemen altında ve köşelere eşit mesafede yer alan iki taş çörten vardır. Kuzey cephede, yekpare bir blok taştan kesilerek hazırlanan segment kemerli kapı açıklığı ile onun doğusunda biraz mesafeyle yer alan ve söve taşlarıyla çerçevelenmiş boyuna dikdörtgen formlu bir adet, üstte ise diğer cephelerdekine benzer sivri kemerli ve alçı şebekeli bir adet pencere yer alır. Üstteki pencerelerin seviyesine yakın bir yükseklikte yer alan ve yaklaşık onlarla eş boyutlara sahip olan minarenin kapısı basık kemerli bir açıklıktır. Kapı kuzey cephenin batı köşesine yaklaşık 1m. mesafede konumlandırılmıştır. Bu cephede saçak kısmının aşağısında yer alan bir sıra taşın hemen altından başlayan ve birbirine yaklaşık eşit mesafede sıralanan, beş adet taş konsol göze çarpmaktadır. Kuzey cephenin devamı gibi görünen apsis cephesinde apsisin diğer pencereleriyle aynı özelliklere sahip büyük bir pencere yer alır(**Resim 3**). Bütün pencereler açıklıkların biçimine uygun birer plastik çerçeveye ve sövelere uçları saplanarak, lokmalarla birbirine bağlanan yatay ve düşey konumlu çubuklardan imal edilmiş metal şebekelere sahiptir. Alçı şebekeler duvar yüzeyinden bir miktar içeri

çekilerek yerleştirilmiştir. Kubbe kasmağının doğu cephesi hariç her üç cephesinde sivri kemerli, alçı şebekelere sahip birer açıklık mevcuttur.

Resim 3

Resim 4

Harim kapısı büyük blok bir taşın kesilmesi sonucu yekpare olarak üretilmiş basık kemerli bir açıklıktır. Kapı açıklığına, iki yan tarafta uzanan profil kademeleri ile dikdörtgen biçiminde çerçeve teşkil edilmiş; açıklığın hemen yukarisına küçük bir gülçe işlenerek onu yukarisından kuşatan basık bir kemer yüzeyden taşırılarak vurgulanmıştır. Bu kemerin biraz yukarisında, yüzeyden biraz geri çekilerek oluşturulmuş enine dikdörtgen biçimindeki bölümün ortasına yerleştirilmiş daha küçük boyutlu boş bir kitabelik yapılmış ve bunun her iki yanına birer kabara yerleştirilmiştir. Büyük dikdörtgeni yukardan ve iki yanından kemer kavsinin başlangıcına yakın bir kısma kadar uzanarak kuşatan düz bir silme yapılmıştır. Silmenin yukarıdaki bölümünün bir kısmını da kapatacak şekilde monte edilen mermer kitabe yakın bir tarihte yaptırılmıştır. Kapı açıklığına yerleştirilen bir çift kanat metalden yapılmıştır ve günümüze aittir.

Esas olarak tek kubbeli kübik bir yapıdan meydana gelen caminin doğusunda kiliseden kalma apsis mekânı yer almaktadır. Dış görünüşünden farklı olarak dört yönde birer sivri kemere oturan kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Bu kemerlerin kilit taşlarına birer rozet işlenmiştir. Kubbe eteğinde oldukça dar bir kademe vardır ve iç yüzeylerin tamamında, herhangi bir süsleme unsuru taşımayan düz sıva kullanılarak sarı renkli badana ile boyanmıştır. Apsisteki pencerelerin kilit taşları kemer alnı yüzeyinden biraz taşkın yapılarak vurgulanmış ve alt seviyede yer alan diğer pencerelerle birlikte dış cephelerdeki görünümüne paralel, üst sıradakiler ise farklı olarak dikdörtgen biçiminde birer açıklık şeklinde, harime yönelirler. Apsistekiler hariç bütün pencerelerin iç mekâna bakan yüzlerine de plastik doğrama takılmıştır. Harimin doğusunda yer alan ve yarım kubbeden daha büyük bir kubbe ile örtülen apsis mekânı sivri bir kemerle camiye açılmaktadır.

Tamamen düzgün kesme taştan yapılan mihrap nişi, güney duvar ekseninden doğuya kaydırılarak yerleştirilmiştir ve beş kenarlı bir plana sahiptir(**Resim 4**). Mihrap kavsarası, yatay doğrultulu üç mukarnas dizisiyle dört bölüme ayrılarak, üst kısmına kemer tepesine doğru gittikçe daralan üçgen kesitli dilimler; alt kısmına da bunların devamı gibi aşağı doğru genişleyerek baş aşağı birer üçgen biçimindeki uçlara kadar inen dilimler, prizmatik kabartma halinde işlenmiştir. Alttaki dilimlerin uçları arasına yerleştirilmiş birer üçgen uçla başlayıp, oldukça kavisli yüzeylerle niş cephelerine bağlanan üçüncü bir dilim sırası daha vardır ve toplam on dilimden oluşmaktadır. Ayrıca kavsara, konturları kırmızı aşı boyayla vurgulanan merdiven biçimli kırık çizgilerle kuşatılarak kitabelikle birlikte mihrap nişine, iki yan ve üst kenar boyunca uzanan profil kademeleri ile dikdörtgen biçiminde çerçeve teşkil edilmiştir; çerçevenin yukarisına enine uzun bir dikdörtgen şeklinde iki yandan profillerle sınırlanmış taş bir pano yerleştirilmiştir.

Minber, tamamen taştan inşa edilmiştir ve mihrabın batı tarafında yukarıda yer alan pencere ile biraz mesafeyle diğer yanında alt seviyede bulunan pencerenin arasındadır. Minberin, köşk altındaki geçit ise teğetli sivri kemerlidir. Yan aynalıklar sıra ve dekoratif bir unsur kullanılmamıştır. Günümüzde yaptırılan metal bir korkuluk ve köşk minberi tamamlar.

Resim 5

Resim 6

Apsisi harime açan ve güneyden kuzeye doğru uzanan sivri kemerin oturduğu ayakların üzengi taşları yüzeyden taşırılarak insan, melek, bitki ve çeşitli hayvan figürleri ile süslenmiştir(**Resim 5**). Bu süslemelerde Daniel'den iki sahneye yer verilmiştir. Kuzeydeki ayakta yer alan kabartmada Daniel bir çukur içindedir, etrafını aslanlar kuşatmış ve bir melek Habakkuk'u saçlarından tutarak getirir. Bu sahneyi her iki başta yer alan ve meyveleriyle birlikte tasvir edilen birer hurma ağacı sınırlandırır. Güneydeki ayakta ise yine ortada ki Daniel çevresini kuşatan aslan, domuz vb. yabancı hayvanlarla birlikte tasvir edilmiştir(**Resim 6**). Bu ayağın önüne günümüze ait ahşap bir vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Pencere kemerlerinin

çevresinde ve yarım kubbenin kimi yerlerindeki sıvaların üstünde kırmızı aşı boya izleri tespit edilmektedir.

Minare, harimin kuzeybatı köşesinde, damın üzerine yerleştirilen poligonal bir kaide üzerinde tek şerefeye sahip çokgen gövdeyle yükselir. Minare kapısı, kuzey duvarın batı tarafında, yaklaşık üst seviyedeki pencerelerin hizasında basık kemerli bir açıklıktır. Şerefe korkuluğu gövdeye paralel konumda onikigen planla yerleştirilmiş, süsleyici unsur taşımayan kesme taş levhalardan oluşmaktadır. Gövdeden farklı olarak sekizgen plana sahip olan peteğin alt yüzü pahlanmış bir silmeyle sınırlandırılmıştır. Külâh peteğe uygun olarak sekizgen piramidal bir yapı göstermektedir.

Sonuç olarak bina hem Anadolu'dan hem de Anadolu dışından Suriye bölgesinden özellikler göstermektedir. Apsisinin at nalı formunda olması, kâgir kubbe ve beşik tonoz örtü sisteminin kullanılması Orta Anadolu'da özellikle Karadağ ve Karaman bölgesinin mahalli özelliğidir. Suriye ve Anadolu'nun ortak özelliklerinden biri olan mimaride düzgün kesme taş kullanımı burada da karşımıza çıkmaktadır ancak mimariye bağlı (arşitektonik süsleme) süsleme Suriye bölgesinin bir özelliğidir, hurma ağaçları Anadolu için yerli olmayan bir ağaç türü olduğu gibi profillerle kuşatılmış kemerli pencerelerde yine Suriye'den Anadolu'ya geçmiş bir özelliktir. Aynı pencere özellikleri Fisandon Kilisesinin cephelerinde de görülür (Eyice, 1971: Resim 224). Anadolu mimar ve ustalar hem kendi bölgesel özelliklerini ve hem de Suriye bölgesine ait özellikleri bir arada kullanmak suretiyle kendine özgü yeni bir mimarî üslup üretmeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

EYİCE, S.(1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler Recherches Archéologiques à Karadağ (Binbirkilise) et dans La Région De Karaman* İstanbul.

RESTLE, M. (1979). *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, I. Text, Wien

ROTT, H.(1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig,

STRZYGOWSKI, J. (1903). *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig